

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

18/2 - Aralık 2025 - E-ISSN-2148-9289

**YAHUDİ VE İSLÂM GELENEĞİNDE LİLİTH: DIŞIL ŞEYTANİ VARLIĞIN TEOLOJİK
ARKA PLANI**

**Lilith in Jewish and İslamic Tradition: The Theological Background of a Feminine Demonic
Entity**

Derya TOPALOĞLU

Dr. Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doctoral Student, Institute of Social Sciences, Ordu University,
e-posta /e-mail: dertopaloglu75@gmail.com
Orcid: 0000-0002-1415-5607

Fevziye EKER

Doç, Dr, Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Assoc. Prof., Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History
e-posta /e-mail: fevziyeeker@odu.edu.tr
Orcid: 0000-0001-5891-0793

Atıf/©: Topaloğlu, D. - Eker, F. (2025). “Yahudi ve İslâm Geleneğinde Lilith: Dışıl Şeytani Varlığın Teolojik Arka Planı”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 18, Sayı 2, ss. 349-368

Citation/©: Topaloğlu, D. - Eker, F. (2025). “Lilith in Jewish and İslamic Tradition: The Theological Background of a Feminine Demonic Entity”, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 18, Issue 2, pp. 349-368

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 30.09.2025
Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.12.2025
Sayfa Numarası-Page Numbers: 349-368
Doi : 10.46790/erzisosbil.1793709

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/İntihal**

Licenced by CC-BY-NC ile lisanslıdır

YAHUDİ VE İSLÂM GELENEĞİNDE LİLİTH: DIŞIL ŞEYTANİ VARLIĞIN TEOLOJİK ARKA PLANI

Lilith in Jewish and İslamic Tradition: The Theological Background of a Feminine Demonic Entity

Derya TOPALOĞLU - Fevziye EKER

Öz:

Çalışma, Lilith figürünü Yahudi ve İslâm dinî gelenekleri bağlamında ele alarak, İslâm inancında iblîs, cin ve ifrit gibi şeytani varlıklarla olan benzerliklerini; Gûl, Belkıs ve Habâ'is gibi dışi cin örnekleri üzerinden işlevsel ve kavramsal olarak incelemektedir. Araştırmanın amacı dışi cin tasavvurunun her iki gelenekte teolojik olarak nasıl inşa edildiğini Lilith üzerinden açıklamak ve Lilith'in İslâm'da gizli kalan özdeşlerini ortaya çıkarmaktır. Yöntem olarak karşılaştırmalı teolojik okuma ve kavramsal analiz benimsenen çalışmada Yahudi külliyatı, apokrif metinler, hadis literatürü, klasik tefsirler ve güncel akademik çalışmalara başvurulmuştur. Bulgular, Lilith'in İslâm kaynaklarında ismen yer bulmamasına karşın, iblîs, cin ve ifrit varlıklarıyla ilişkilendirilebilecek biçimde, farklı teolojik yaklaşımlar içerisinde benzer roller üstlendiğini göstermektedir. Bu yönüyle araştırma, karşılaştırmalı teoloji ve disiplinlerarası incelemelere katkı sunmakta, İbrahîmî gelenekler bağlamında şeytani dışiliğin varlığına dair yeni bir bakış açısı önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Lilith, Yahudi Külliyatı, İslâm Demonolojisi, Karşılaştırmalı Teoloji.

Abstract:

This study examines the figure of Lilith within the context of Jewish and İslamic religious traditions, focusing on her functional similarities to demonic beings such as Iblîs, Satan, jinn, and ifrîts in İslamic belief, and analyzing her conceptual overlap with female demonic figures through entities such as the ghûl, Bilqîs, and habâ'is. The primary aim of the research is to reveal how the conception of female jinn is theologically constructed in both traditions through the figure of Lilith. Methodologically, the study adopts a comparative theological reading and conceptual analysis, drawing on Jewish corpora, apocryphal texts, hadith literature, classical Qur'ānic exegesis, and contemporary academic studies. The findings indicate that although Lilith is not explicitly named in İslamic sources, she assumes similar conceptual and symbolic roles within different theological modes of expression that can be associated with the notions of Iblîs, jinn, and ifrîts. In this respect, the research contributes to comparative theology and interdisciplinary studies, offering a new perspective on the presence of demonic femininity within the context of the Abrahamic traditions.

Keywords: Lilith, Jewish Corpus, İslamic Demonology, Comparative Theology.

1. GİRİŞ

Antik dönem pagan inancı ve Sümer tabletlerinden İsrailiyat kaynaklarına değin baskın olarak dişil iblis şeklinde var olan Lilith, Mezopotamya ve Ortadoğu coğrafyasının kültürel ve teolojik geleneklerinde dişil iblis varlıklarının en çarpıcı temsillerinden biri olarak öne çıkmıştır. R. Campbell Thompson'ın *The Devils and Evil Spirits of Babylonia* adlı eseri ve Wiggerman'ın *Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts* gibi pek çok çalışmada Lilith, Mezopotamya ve Babil mitolojisinde cinler ve ifritler sınıfında üst mertebede olup özellikle geceleyin bebekleri ve kadınları tehdit eden tehlikeli bir varlık olarak önem kazanmıştır (Thompson, 1903; Wiggerman, 1992).

Yahudi apokrif metinlerinde Âdem'in ilk eşi olarak betimlenen Lilith, itaatsizliği, cinselliğini denetim altına almaması ve eril otoriteye başkaldırısı nedeniyle Tanrı'nın düzeninden dışlanmış bir figür olarak bilinir (Çınar, 2018: 363-364; Öcal Çağlayan, 2023: 854). Yapılan araştırmada Sümerlerden beri inanç sistemleri içerisinde korkulan bir varlık olan Lilith'in İslâm geleneğinde doğrudan isimlendirilmemekle birlikte ona benzer özellikler taşıyan dişil cinler üzerinden varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Yahudi kutsal metinlerde Lilith'e dair doğrudan kullanım, Yeşaya, 34: 14 ayetinde geçmektedir. Ancak bu tekil referansın ötesinde Lilith'in Yahudi halk anlatıları, Ben Sira Alfabeti, Enok Kitabı, Talmud, Kabala metinleri ve diğer apokrif literatürde daha derin anlatımlarla tanıtıldığı görülmektedir. Bu metinlerde Lilith özellikle eril otoriteye karşı çıkan ve cinselliği denetim altına alınamayan kadın arketipi, "dişil iblis" şeklinde yorumlanmıştır (Yeşaya, 34: 14; Yaradılış, 1: 26-27; Yaradılış, 2: 21-23). Ayrıca Hoffeld Lilith figürünü İbranice metinlerde geçen "cırtlak" ifadesinin karşılığı olarak belirtmektedir. Ona göre, bu kelime Kutsal Kitap'ın *King James* çevirisinde "çılgılık atan baykuş", gözden geçirilmiş standart versiyonda ise "gece cadısı" biçiminde yer almaktadır (Hoffeld, 1968: 432). Graves ise Ak Tanrıça adlı eserinde Hoffeld'in yorumunu tasdik ederek, Lilith'i Âdem'in eşek tüyü benzeri kıllarla kaplı bacaklara sahip ilk eşi olarak tanımlamakta ve onu dişil iblis, korku saçan Umacı, Empusa gibi çılgılık atan baykuş tanrıçaları arasında konumlandırmaktadır (Graves, 2015: 364-365; Avcı, 2024: 265). Kabala ve Yahudi mistisizmi üzerine önemli çalışmalar yürüten 20. yüzyıl düşünürü Scholem ise Lilith anlatısının, yalnızca mitolojik bir figür olmanın ötesinde derin teolojik anlamlar taşıdığına dikkat çekmekte ve Lilith'in cennetten kovularak şeytani bir varlığa dönüşen dişil iblis olarak hafızalara kazındığını ileri sürmektedir (Scholem, 1972: 245-249).

Lilith demonu İslâm inancında İblis, Şeytan, Cin ve İfritlerle işlevsel açıdan benzerlik taşımaktadır. Lilith'in Gûl, Belkıs, Haba'is gibi bazı dişil cinlerle olan özdeşliği de bu varlıkların her iki geleneğe farklı adlarla bilinen sembolik temsilcileri olduklarını göstermektedir. Söz konusu bu varlıkların işlevsel ve kavramsal açılardan ortak özellikler barındırdığı anlaşılmakta olup özellikle ayartma, kötülüğe sevk etme ve ilahî düzene karşı çıkma gibi şeytansı davranışlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum, Sâmi dinî gelenekler arasında kötücül varlık algısının ortak temalar etrafında biçimlendiğini ortaya koymakta ve ortak mitolojik miras, inanç ve benzer işlevsel roller üzerinden karşılaştırılabilir bir çerçeve sunmaktadır.

Son 15 yıl içinde yapılan çalışmalar incelendiğinde, Lilith figürü üzerine yapılan yayınların Batı akademisinde arttığı; ancak İslâm düşüncesiyle bu figürün teolojik ve kavramsal ilişkisini ele alan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Örneğin, Akyıldız Ercan (2013) ve Öcal Çağlayan (2023) Lilith'i Grek kadın figür mitlerindeki özdeşleriyle ele alarak kadının ataerkil düzen içerisindeki ötekileştirilmesini ortaya koymakta; Ünal (2017) mitler, Midraş metinleri ve Yahudi kutsal metinleri aktarımıyla Lilith'e tek yönlü yaklaşımla açıklama getirmektedir. Çınar (2018) konuya derinlik katarak Lilith'in etimolojik köklerine ve Levant coğrafyasındaki kültürel temsil biçimlerine odaklanmakta ve Yahudi teolojisi bağlamında Lilith ve türlerinden bahsetmektedir. Eker ve Topaloğlu (2022) yazılı metinlerdeki atıf ve anlatımları ele alarak Lilith'in etrafıca tanıtmakta; Yeter ve Özcan ise (2024) Lilith üzerinden toplumlardaki kadın algısı ve feminizm anlayışını sunmaktadır.

Söz konusu çalışmalar, ele alınan konunun teorik ve karşılaştırmalı çerçevesine önemli katkılar sunmakla birlikte, Yahudi ve İslâm geleneğindeki dişil iblis temsillerini doğrudan yan yana ele alan kapsamlı bir analiz ortaya koymamakta; pagan inançlar ve Yahudi inancıyla ortak coğrafyada şekillenen İslâm inancı bağlamında Lilith'in karşılıklarını incelememektedir. Bu durum, literatürde söz konusu

konuya odaklanan müstakil bir çalışmanın henüz bulunmadığını göstermekte olup, mevcut çalışma bu kuramsal ve karşılaştırmalı boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, Lilith figürünün İslâm külliyatı ve kültüründeki dişi iblis varlıklarıyla ilişkilendirilme biçimleri karşılaştırmalı teolojik bir yaklaşımla ele alınacaktır. Araştırmanın temel amacı, Lilith figürünün her iki gelenekteki yansımalarını inceleyerek iblîs, şeytan, cin ve ifritler nezdinde sınırlandırılacaktır. Bu bağlamda çalışma, kavramsal bir analiz sunmayı hedeflemekte; yöntemde ise karşılaştırmalı teolojik okuma tekniğini içermekte olup veriler, apokrif metinler, hadis külliyatı, tefsir eserleri ve son dönem akademik yayınlar ışığında değerlendirilecektir. Bu yönüyle çalışma, teolojik eleştiriye katkı sunmakta hem de karşılaştırmalı kutsal metin okumaları aracılığıyla disiplinlerarası bir çözümleme imkânı ortaya koymaktadır. En önemlisi Lilith figürünün hem Yahudi apokrif metinlerinde hem de İslâmî demonoloji anlatılarda benzer kavramsal işlevler üstlendiğini göstermesiyle aynı zamanda kutsal metinler arası karşılaştırmalı teolojik yöntemin disiplinlerarası niteliğini güçlendirmektedir.

2. MEZOPOTAMYA CİN İNANCINDA LİLİTH: ORTADOĞU İNANÇ SİSTEMLERİNDE ORTAK MOTİFLER

Tarihte en erken Sümer tabletleri ve Gılgamış Destanı'nda tanrıça, tapınak fahişesi ve dişi cin olarak düalist bir kimlikle karşımıza çıkan Lilith'in, tanrıçalığının yanı sıra olumsuz özelliklerinin daha fazla vurgulandığı bilinmektedir (Wiggermann, 2007a: 109; 2007b: 102-116). Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Lilith'i tanrıça İnanna'nın tapınak fahişesi gösterimiyle ilişkilendirmektedir (Çığ, 2016: 77-79). Mezopotamya'nın kadim uygarlıklarından Sami topluluklara tanrıça kimliğiyle miras kalan Lilith mitinin, zamanla Yahve merkezli kutsal yazmalarda ve Kabala geleneğinde yer bularak tinsel bir öğretiyeye dönüştüğü bilinmektedir (Akyıldız Ercan, 2013: 93; Eker ve Topaloğlu, 2023: 313-319).

Kökeni MÖ 3. binyıla kadar inen Lilith adı etimolojik açıdan iki farklı kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan ilki, Sümer inanç sisteminde “nefes” ve “hava hareketi” ile ilişkilendirilen *Lîl* adlı tanrısal kavramdır; ikincisi ise İbranice'de “gecenin korkusu” anlamını taşıyan *Laylâ* kelimesidir. Bunun yanı sıra Lilith adının, farklı kültür ve dillerde benzer anlamda çeşitli biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Babil dilinde *Lîlîtu*, Asur dilinde *Lîlatû*, İbranicede *Laylâ*, Arapçave Süryanicede *Leylâ*, Aramice'de *Léylâ* formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Sümer anlatılarında *Layil* şeklinde geçen bu figürün, modern akademik çalışmalarda *Lîl* adıyla anılmasının daha isabetli olduğu belirtilmektedir (Thompson, 1903: XXIII-XXIV; Wiggerman, 2000: 227; Eker ve Topaloğlu, 2023: 313).

Sümer çivi yazılı tabletlerde Lilith figürü, cinsiyetleri açıkça belirtilen dişi cinlerin anası olarak tasvir edilmektedir. Nitekim lohusa kadınlara, bebeklerine ve bekar erkeklere zarar verdiğine inanılan ve genel olarak *labartu* adıyla anılan *lilu*, *lilitu* ve *ardat lili* cin gruplarına karşı, koruyucu muskalar taşınmasının yaygın bir uygulama olduğu bilinmektedir (Thompson, 1903: XXIII-XXIV; Wiggerman, 2000: 227; Eker ve Topaloğlu, 2023: 313-319). Lilith Sümerler gibi dört büyük kadim medeniyetin mirasçısı olan Sâmi halklar arasında yalnızca insan dışı biçimde tasavvur edilen cin türleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda yarı insan yarı ruhsal özellikler taşıdığına inanılan karma formdaki cin varlıkları arasında da kabul edilmektedir. Dahası bu cinlerin Lilith'e bağlı oldukları, onun çocukları oldukları özellikle Lilith gibi geceyle ilişkilendirilen zarar verici ruhlar arasına dâhil edildikleri görülmektedir (Thompson, 1903: XXIII-XXIV; Şahin, 1993: 5).

Konuyla ilgili Russell şöyle demektedir; “*Bu demonların en korkunçlarından biri de Lilitu ya da Kitab-ı Mukaddes'deki Lilith'in (İşaya 34) prototipi olan Ardat Lili'ydi. Lilitu, geceleri dolaşp “Succubus” olarak erkeklere saldıran ya da onların kanını içen frijit, kara kuru, kocasız “umutsuzluk bakiresi”ydi. Labartu, iki elinde birer yılan taşırdı ve genellikle bir köpek ya da bir domuz eşliğinde dolaşarak, çocuklara, annelere ve dadılara saldırdı. Genellikle demonlar grotesk figürlerdi ve çirkin, hayvanlar ya da kısmen hayvan, biçimsiz insanlar olarak ortaya çıkarlardı. İnsanlar bunlardan korunmak amacıyla muskalardan, efsunlardan, demon kovma dualarından ve diğer büyülerden yararlanırlar, ancak özellikle de kendi koruyucu tanrılarına özenle ibadet edip onları sevgisini kazanmaya çalışırlardı.*” (Russell, 1999: 104).

Köken itibarıyla Mezopotamya demonolojisi ve İkinci Tapınak Dönemi apokrif literatürü ile bağlantılı bir figür olan Lilith'e yönelik inancın Yahudi kültürel dünyasına özellikle Babil uygarlığı aracılığıyla geçtiği ve Babil sürgünü süresince bu figürün semitik topluluklar arasında giderek daha belirgin bir

konuma ulaştığı bilinmektedir. MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde Lilith'in bu toplumlarda neredeyse kutsal bir ikon hâline geldiği ve bir tür kült mertebesine eriştiği anlaşılmaktadır (Rudwin, 1930: 94-104). Örneğin; Yahudi folklorunda, apokrif bir eser olan Süleyman'ın Vasiyeti (MS 1.-4. yüzyıllar) zaman zaman Kutsal Kitap'taki Lilith ile ilişkilendirilen dişli bir iblisi konu almaktadır. Gece iblisi olarak tarif edilen ve pek çok isimle anılan Lilith'in menfi yönlerinden en çok öne çıkanı ise yeni doğmuş bebekleri boğması erkeklere musallat olması şeklinde bilinmektedir. Aynı imge, MS 600 civarında Babil'in Nippur kentinde bulunan Aramice tılsım metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Schwartz, 1987: 343; Patai, 1967: 211-217). Aynı şekilde Ben Sira Alfabeti gibi midraşik kaynaklarda Lilith, dişli cin şeklinde ifade edilmektedir. Bu nedenle Yahudi geleneğinde Lilith'e karşı koruyucu tılsımlar ve muskalar kullanıldığı bilinmektedir. Her iki dönemde Lilith'in dişli cin kimliğine sahip olması ve koruyucu ritüel ile muskalarla etkisiz hâle getirilmeye çalışılması gibi özellikleri, onun bu coğrafyada nesilden nesle aktarılan bir kötülük temsilcisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Lilith'in İbrânî kültüründeki konumu ile Mezopotamya inanç sistemindeki yeri, demonik dişiliğin Orta Doğu coğrafyasındaki temsili yönlerini anlamada kritik önemdedir (Eker ve Topaloğlu, 2023: 313-319).

Mitolojik, inançsal ve sanatsal yansımalar incelendiğinde, Lilith'in zaman içerisinde giderek daha karanlık ve tehditkâr bir kimliğe büründüğü anlaşılmaktadır. İlk dönem anlatılarda Lilith, erkekleri baştan çıkaran ve onların menilerini çalan cazibeli bir varlık olarak tanıtılırken, ilerleyen süreçte doğum öncesinde kadınlara zarar veren, hamilelikleri sonlandıran, lohusalık döneminde anneleri tehlikeye atan, bebekleri öldüren, insan kanı tüketen ve insan eti yiyen bir dişli iblis şeklinde betimlenmeye başlanmıştır. Nihayetinde Lilith, demonların lideri olarak kabul edilen Samael/Azazel'in hanımı ve yeraltı âleminin kraliçesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Rudwin, 1930: 513-514; Çınar, 2018: 366).

3. YAHUDİ KÜLLİYATINDA LİLİTH: BAŞKALDIRAN DİŞİ ARKETİP

3.1. Tanah'ta Lilith

Lilith, Tanah'ta hem doğrudan hem de atıflı olarak geçmektedir. Yeşaya 34: 14'te geçen "Lil" terimi "çığlık atan baykuş" olarak yorumlanmakta ve Lil kenar notlarında "gece canavarı" şeklinde belirtilmektedir. Aynı bölümün diğer yorumlarında ve Eyüp 18'de ise "Lilith" adıyla kötülüğün bir işareti olarak anılmakta; yardımcı varlıkları olarak yılan ve baykuş gösterilmektedir (Yeşaya, 34: 14; Eyüp: 18).

Lilith, Tanah'ta denizde yaşayan ejderha Leviathan yarattığı ile ilişkilendirilen bir varlık (Eyüp. 41: 1-34; Mezmurlar, 104: 26; Yeşaya, 27: 1) iken 13. yüzyıl Kabalistlerinden Haham Rabbi Isaac ben Jacob ha-Kohen, Leviathan yaratığının Lilith olduğuna dikkat çeker (Dan, 1980: 38; Kohen, 13.yy/1983). Lilith'in yılan ve onun kozmik uzantısı olarak görülen Leviathan figürüyle ilişkilendirilmesi, Mezopotamya ve Kenan mitolojik mirasının izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda yılan, yalnızca hile ve yıkımın değil, aynı zamanda kozmik gücün ve dönüşümün sembolü olarak ortaya çıkar. Ugarit yazıtlarında deniz ejderi Lotan (Leviathan) ile ilişkilendirilen savaşçı tanrıça anlatıları, yılan-ejderha figürünün hem tehditkâr hem de güç devşirilen düalist bir varlık olarak düşünülebileceğini göstermektedir. Daha sonraki Yahudi geleneğinde Lilith'in bu sembolik mirasla örtüşecek şekilde yılanı ve kaotik unsurlarla birlikte anılması, onun Leviathan benzeri varlıklarla aynı kozmik karşıtlık alanında konumlandırılmasına yol açmış; böylece Lilith, düzeni tehdit eden fakat aynı zamanda güçlü ve kadim bir varlık olarak tasavvur edilmiştir (Schipper, 2015, s. 167-168).

3.2. Ben Sira Alfabeti'nde Lilith

Yahudi teolojisi ve kutsal metinlerinde Lilith, yaratılış sıralamasında Âdem'le eşzamanlı var edilmiş ilk kadın ve onun ilk eşi olarak tanımlanır. Âdem'in Havva'dan önceki karısı olduğu kabul edilen ve Tanrı'ya isyan ettiği düşünülen Lilith'in, Tanah'ta da hem doğrudan ve hem atıf yoluyla geçtiği belirtilir (Bronznick, 1998; Leeming ve Page, 2020: 138-139; Avcı, 2024: 265). Fakat Yahudilikte Tanah'ın dışında da İsriliyat kaynaklarının dini otorite taşıdığı kabul edilir. Bu metinlerden bazıları apokrif olarak değerlendirilirken, bir kısmı ise ilahi buyrukların yazılı hale getirilmiş formları olan Mişna, Talmud ve Midraş gibi kaynaklar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Araz, 2016: 28).

Ben Sira Alfabeti, Yahudi halk anlatı geleneğinde özellikle Lilith mitine dair sunduğu çarpıcı katkılarla bilinir. Bu metnin, Lilith'i yalnızca demonik bir figür olarak değil, aynı zamanda yaratılış anlatısı bağlamında Âdem'in ilk eşi olarak tanıtarak, geleneksel yaratılış mitine radikal bir yorum getirdiği ve

böylelikle kadınlığın kökenine ilişkin alternatif bir figür oluşturduğu görülür. Bununla birlikte Alfabe, halk inançlarında yaygın biçimde görülen muska kullanımının teolojik gerekçesini de sunması açısından folklorik açıdan önemli bir kaynak işlevi üstlenmekte olup Lilith'e yönelik geliştirilen çeşitli koruyucu ritüel pratiklerin hem korkulan hem de arzusun nesnesi haline gelen cinselliğin doğurduğu gerilimi simgesel düzeyde dengelemeye yönelik araç şeklinde işleve sahiptir (Bronznick, 1998; Avcı, 2014: 268).

Metin, Lilith'in Âdem'le eşit olduğunu iddia ederek cinsel bir çatışmaya yol açtığını ve Tanrı'nın adını telaffuz ederek Aden Bahçesi'nden ayrıldığını bildirmektedir. Ve bu eylemin onun dinî otoriteye ve patriyarkal düzene karşı Lilith'in bağımsızlığını simgelediği kabul edilir (Bronznick, 1998; Zingsem, 2007: 36-37). Anlatıya göre, Lilith'in cennetten ayrılmasının ardından Tanrı, onu geri getirmeleri için üç melek görevlendirir; Lilith ise bu tehdidi kabul etmez ve kendi iradesiyle hareket eder. Böylece, çocukları öldüren bir iblis olarak hem doğurganlığı hem de cinselliği kendi kontrolünde tutmaya çalışır (Bronznick, 1998; Zingsem, 2007: 37-38; Faull, 2015: 1; Graves ve Patai, 2013: 103-105). Bu anlatım, patriyarkal düzenin dayattığı pasif ve itaatkâr kadın rolünü reddeden Lilith'in, yalnızca asi bir kadın değil, aynı zamanda iradeli ve teolojik düzeyde sınır tanımayan bir figür olduğunu göstermektedir. Lilith'in cinselliği ve doğurganlığı, feminist teolojilerce arketipsel bir kadın figürü olarak yorumlanmasını da mümkün kılar.

3.3. Enokta Lilith

Enok literatüründe Lilith'in, Nefilimler ve Azazel ile ilişkilendirildiği anlatılar yer almakta olup bu bağlamda demonik soyun köken figürlerinden biri olarak konumlandırıldığı görülmektedir (Patai, 1990: 231; Yardımcıoğlu, 2021: 29-33). Enok'da Azazel'in, Nefilimlerle çiftleşen Lilith'in ilk meyvesi olduğu da bir diğer ifadedir (Enok Kitabı, 8:1-3; 10:4-12; Patai, 1990: 231; Bautch, 2006: 775-776; Yardımcıoğlu, 2021: 15-33).

Nefilimler Tora'da ifade edildiği üzere “Tanrı oğulları” ile “insan kızları” arasındaki birlikteliklerden doğan varlıklar olarak geçmektedir (Yaratılış, 6:1-4). Yahudi geleneğinde “Tanrı oğulları” ifadesi çoğunlukla düşmüş melekleri, kimi yorumlarda ise Şit soyunu ifade ederken; “insan kızları” kavramı ağırlıklı olarak günahkâr Kayin (Kabil) soyuna atfedilmektedir. Bu çerçevede Nefilimler, ilahî düzeni ihlal eden yasadışı birleşmelerin sonucu ortaya çıkan olağanüstü varlıklar şeklinde betimlenmektedir. Demonik soyun asıl kaynağı ise Nefilimlerden ziyade, Havva'nın baş iblis Samael/Azazel figürüyle ilişkilendirilen gayrimeşru çocuğu olarak aktarılan Kayin'e dayandırılmaktadır. Yahudi rivayet geleneğinde Kayin, bu kökeni sebebiyle haneden dışlanmış, kötülüğün ve isyanın insan soyundaki ilk tezahürü olarak konumlandırılmıştır. Bu yaklaşım, demonik köken anlatılarında Lilith, Kayin ve düşmüş varlıklar arasındaki ilişkinin daha çok soy, günah ve kozmik düzenin ihlali ekseninde şekillendiğini göstermektedir (Yaratılış, 6:1-4; Enok Kitabı, 7:1-6; Patai, 1990: 231).

Nefilimlerin ortaya çıkışı, Enok literatüründe demonik ve kozmik bir çerçevede genişletilmektedir. Lilith'in Nefilim soyunun doğrudan kurucu unsuru olarak sunulması, metinsel bir zorunluluktan ziyade, sonraki dönem Yahudi-Hristiyan folklorunda geliştirilen mitsel bir ürün olduğunu düşündürmektedir. Bu çerçevede Lilith, Nefilimlerin eylemleriyle ortaya çıkan yozlaşmanın mitolojik ve sembolik temsili olarak değerlendirilmelidir (Enok Kitabı, 8:1-3; 10:4-12; 53:5; Patai, 1990: 231). Dolayısıyla Lilith, Enok anlatısında tarihsel ya da metinsel bir failden ziyade, tanrısal düzene yönelen isyanın, cinsellik yoluyla gerçekleşen kozmik sapmanın ve tufanla sonuçlanan antropo-kozmetik kırılmanın sembolik bir ifadesi olarak konumlandırılmaktadır. Bu yönüyle Lilith figürü, hem bireysel hem de kolektif günahın ilahî yargı bağlamındaki soyut mahiyetini somutlaştıran mitolojik bir temsil niteliği taşımaktadır.

3.4. Talmud'da Lilith

Talmud, Lilith'i bağımsız ve sistematik bir mitolojik karakter olarak ele almamış aksine onu rabbanî düzenin sınırlarını belirleyen işlevsel bir demon tipi olarak konumlandırmıştır. Bu bağlamda Talmud'da Lilith'e dair bir yaratılış anlatısı bulunmamaktadır. Lilith Âdem'le ilişkilendirilmiş ve kendisine bağımsız bir kozmik rol atfedilmiştir. Onun Talmud'daki işlevi, cinsel disiplin ve gece düzeni

bağlamında ahlaki sınırların çizilmesi, erkek bedeninin korunmasına yönelik sembolik bir tehdit unsuru olması ve pagan kökenli bir varlığın rabbanî gelenekte kontrol altına alınma istemi yoluyla sınırlandırılması şeklindedir.

Lilith'in Âdem'in eşi olarak sunulması gibi anlatılar Talmud'a değil, Talmud sonrası apokrif ve midraşik genişlemelere aittir. Dolayısıyla Talmud'da Lilith, apokrif kökenli olmakla birlikte rabbanî gelenek içinde kanon içi denetim altına alınmış, esasen aggadik ve demonolojik bağlamda işlevsel bir figür olarak konumlandırılmıştır. Bu nedenle Talmud, Lilith'e ilişkin bütünlüklü ve sistematik bir anlatı kurmak yerine, onu önceden var olan mitsel ve demonolojik motifleri rabbanî düşünce çerçevesinde sınırlandıran parçalı göndermeler aracılığıyla ele almaktadır. Bu yaklaşım, Lilith anlatılarının köken bakımından apokrif, ancak kullanım bakımından kanon içi bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim Talmud'da Lilith, sınırlı sayıda pasajda anılmaktadır. Eruvin 100b'de gece dolaşan ve erkekler için tehlike oluşturan bir varlık olarak zikredilirken; Şabat 151b'de evde yalnız uyuyan erkeklerin Lilith'ten sakınmaları gerektiği vurgulanmakta; Niddah 24b'de ise sırtında yırtıcı kuş kanatları bulunan, uzun ve alevler saçan saçlara sahip insan benzeri bir varlık olarak tasvir edilmektedir (Eruvin, 100b; Şabat, 151b; Niddah, 24b).

Sanhedrin 39a'da iblis Hormin'in, Bava Batra 73b'de ise Hormiz'in annesi olarak zikredilmektedir. Bu rivayetler doğrultusunda Lilith, açık biçimde "iblislerin annesi" konumunda tasavvur edilmektedir (Bava Batra 73a-b). Söz konusu anlatım, Lilith'in yalnızca mitolojik bir dişil demon olarak değil, aynı zamanda demonik bir soyun kaynağı olan üretken bir varlık şeklinde algılandığını ortaya koyar. Bu bağlamda Hormin, sıradan bir iblis olmaktan ziyade doğaüstü niteliklere sahip bir varlık olarak betimlenmektedir.

3.5. Kabalistik Literatürde ve Zoharda Lilith: Cinsellik, Korku ve Kontrol İlişkisi

Lilith'in Talmudik dönemden itibaren dişil demon tasviriyle öne çıktığı görülmektedir. Midraşik yorumlarda ise Lilith, Âdem'le ilişkilendirilerek insanî bir bağlama yerleştirilmiş ancak bu süreçte demonik niteliğinden bağımsızlaştırılmamıştır. Aksine Âdem ile olan ilişkisinden şeytani varlıklar doğurduğuna dair anlatılarla Lilith'in demonolojik kimliği pekiştirilmiştir (Babil Talmudu, Eruvin 100b; Niddah 24b; Genesis Rabbah 18: 4; Midrash Tehillim 91: 5; Geduld, 1964: 58-61). Bu anlatıların, Yahudi düşüncesinde insan ile Tanrı arasındaki ilişkinin doğasını açıklamaya yönelik öğretici metin geleneği içinde şekillendiği bilinmektedir (Scholem, 2007b: 586-588).

Rabbanik dönem boyunca oluşan bu Lilith imgesi, Yahudi mistisizminin temel akımlarından biri olan Kabala içerisinde daha belirgin ve sistematik bir biçimde yeniden tanımlanmıştır (Zohar I, 19a; Zohar I, 34b). Kabala'da Lilith, tehlikeli ve yoğun bir cinsel güce sahip demonik bir figür olarak ele alınırken yalnızca tehditkâr bir varlık değil, aynı zamanda etkilerine karşı ritüel ve sembolik yollarla korunulması gereken bir unsur olarak konumlandırılmıştır. Özellikle karanlık ve şeytani güçlerle ilişkilendirilen bir düzlemde yer alarak "Şeytan Kral Samael'in eşi" ve "Demonlar Kraliçesi" olarak tanımlanmaktadır (Sefer Raziël ha-Malakh; Zohar III, 76b-77a). Bu durum Lilith'in mitolojik evrimindeki en güçlü aşamalardan biri olarak değerlendirilmiştir (Dan, 1980: 23).

Kabala'nın Lilith anlatısına katkısı, özellikle cinsellik, kadın bedeni, neslin sürekliliği ve miras gibi toplumsal ve dinsel açıdan hassas temalar etrafında yoğunlaşmaktadır. Lilith figürü aracılığıyla, erkeklerin bilinçdışı korkularının dinsel bir günah formu içinde dışa vurulduğu; aynı zamanda ritüel uygulamalar yoluyla cinsellik alanı üzerinde sembolik bir denetim kurulduğu görülmektedir. Bu yönüyle Lilith anlatısı, korku ile arzunun kesişiminde kalan işlevsel bir yapıda karşımıza çıkar (Sefer ha-Zohar, I, 19a; I, 34b; III, 76b-77a; Sefer Raziël ha-Malakh; Dan, 1980: 39-40).

Kabala geleneği içinde Lilith mitinin ayrıntılı biçimde işlendiği metinlerden biri, 13. yüzyılda Rabbi Isaac ben Jakob ha-Kohen tarafından kaleme alınan *Sol Yanın Tefekkürü Risalesi* (*Treatise on the Left Emanation*) dir. Kimi çevrelerce Kabala'nın devamı olarak kabul edilen bu eserde, şeytanî çiftlerin

ilişkisi “Sefirot” kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Risalenin altıncı bölümünde, dünyada olumsuz etkiler yaratan kıskançlık ve düşmanlık prenslerinin başında baş iblis Samael zikredilmekte ve Lilith de Samael’in eşi, dişil demonik gücün merkezi olarak anlatıya dâhil edilmektedir. Metinde Lilith’in mitolojik geçmişine ait unsurların yeniden işlendiği ve Kabala bağlamında özgün yorumlarla genişletildiği görülür (Kohen, 13.yy/1983; Dan, 1980: 18-19; Tishby, 2002). Risalede Lilith’in demonik hiyerarşi içindeki farklı görünüşleri de ele alınmaktadır. Büyük Lilith, Samael’in eşi; Genç Lilith, Asmodeus’un eşi olarak karşımıza çıkar.

Rabbi Isaac’ın teolojik yaklaşımında Lilith ile Samael çifti Yaratılış 1: 26-27’de yer alan Âdem ve Havva’nın yaratılışı ile karşılaştırmalı ve karşıt bir konumda ele alınmaktadır. Her iki çiftin de ruhsal bir doğumla bir bütün hâlinde var olduğu belirtilmekte ancak ahlaki ve kozmik düzeyde ayrıştırıldıkları vurgulanmaktadır. Bu ayrım, “yukarıda” konumlanan Âdem ve Havva ile “aşağıda” konumlanan Samael ve Lilith ikiliği üzerinden ifade edilmektedir. Devamında, her iki çiftin cinsel farkındalığının yılan aracılığıyla ortaya çıktığı ve bunun Âdem ile Havva’nın Cennet’ten sürgününe yol açtığı aktarılmaktadır (Kohen, 13.yy/1983; Dan, 1980: 18; Tishby, 2002). Dan’a göre Âdem ve Havva ile Samael ve Lilith çiftleri arasındaki mücadele kaçınılmazdır ve ancak taraflardan birinin tamamen ortadan kaldırılmasıyla son bulabilir. Bu bağlamda, Lilith’in Âdem’in ilk eşi olduğu yönündeki anlatının, bağımsız bir mit oluşturmaktan ziyade Rabbi Isaac’ın çift kutuplu ve paralel mitolojik sistemine Lilith’i dâhil etme amacına hizmet ettiği anlaşılır. Bu çerçevede Lilith, Havva ile olan karşıtlığı üzerinden yeniden anlamlandırılır. Havva, ulusların annesi olarak doğurganlığı ve ilahi plana hizmet eden meşru cinselliği temsil ederken; Lilith, arzuları kışkırtan ve meşru olmayan birlikteliklerden doğan demonik soyun annesi olarak şeytani yönü simgeler. Bu ikiliye eşlik eden üçüncü figür Şekinah ise, İsrail halkının annesi olarak tahayyül edilmekte ve “iyi kadınlık” düzeyini temsil etmektedir. Lilith ise kutsal olmayan soyun kaynağı olarak yorumlanmıştır (Scholem, 2007a: 13-18; Tishby, 2002).

Lilith, bilinen özelliklerine ek ve Şekinah’ın teolojik zıddı şeklinde ele alınmaktadır (Patai, 1964: 299-307; Dan, 1980: 18-23; Matt, 2003; Tishby, 2002). Bu bağlamda Lilith’in türlü menfilikleriyle insanların Şekinah ile kurduğu manevi bağı da engellediği belirtilmektedir (Kohen, 13.yy/1983; Dan, 1980: 23; Tishby, 2002). Ayrıca Lilith, Naamah ve diğer demon annelerle birlikte anılmakta ve Havva’yı Tanrı’nın buyruğuna karşı gelmeye yönlendiren yılanla özdeşleştirilmektedir (Zohar III, 76b-77a; Laitman, 2009).

4. İSLÂM ve YAHUDİ KÜLTÜRLERİNDE KÖTÜCÜL VARLIKLAR: İBLÎS, CİN, İFRÎT ve LİLİTH

İslâm geleneğinde Lilith adına doğrudan karşılık gelen, sistematik ve kanonik bir figür bulunmamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de ve sahih hadis literatüründe Lilith ismi açıkça zikredilmez. Bu durum, Lilith’in Mezopotamya ve Yahudi kökenli demonolojik kimliğinin İslâmî metinlere isim düzeyinde değil işlevsel ve tematik düzeyde dönüşerek ele alınmasını gerekli kılmıştır.

İslâm demonolojisinde cinlerin cinsiyete sahip olup olmadığı Kur’ân’da açık biçimde belirtilmemekle birlikte, klasik tefsir geleneği ve halk anlatılarında cinlerin cinsiyetli varlıklar olarak tasavvur edildiği görülür (Şahin, 1993: 5). Bununla birlikte İslâm geleneğinin belirleyici yönü demonik dişiliği mitolojik ve kişiselleştirilmiş figürler etrafında merkezileştirmekten kaçınmasıdır. Lilith’in Yahudi ve özellikle Kabalistik gelenekte kazandığı kozmik ve mitolojik ağırlık, İslâm düşüncesinde cin, şeytan ve nefis kavramları olarak farklı biçimde karşımıza çıkar. Bu nedenle Lilith’in İslâm geleneğindeki varlığı ontolojik değil, tipolojik düzeyde sınırlıdır. Doğum, cinsellik, gece ve neslin devamına yönelik tehditler, İslâm düşüncesinde Lilith adı altında değil farklı cin ve şeytan tipleri aracılığıyla temsil edilmiştir.

Bazı kaynaklar cahiliye dönemi Arap toplumunda şeytanların hem erkek hem dişi türlerinin bulunduğu inancının mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu dönemle ilgili *Cessâse Hadisi* olarak bilinen bir rivayette, dişi bir şeytan olduğu düşünülen ve vücudu kıllarla kaplı tuhaf bir yaratıktan söz edilmektedir (Müslim, Fiten: 119; Ebû Dâvûd, Melâhîm: 15; Tirmizî, Fiten: 66). Bu tanımlamalarla Lilith’in işaret edildiği düşünülebilir.

İslâm'da şeytan, insanı ilahî hidayetden uzaklaştırmaya çalışan metafizik bir varlık olarak tanımlanır (Bakara, 2: 36; A'râf, 7: 16-17; Nisâ, 4: 119; İbrâhîm, 14: 22; Taberî, 1996; Râzî, 1988; İbn Kesîr, t.y.). Terimin etimolojik kökeni Arapçada "hakikatten sapmak", "itaate karşı gelmek" ve "uzaklaşmak" anlamlarına gele *şatn* (şütûn) fiilinden gelir (Ezherî, 2004; İsfahânî, 2012). İbrânicedeki *satan* kelimesiyle anlam bakımından örtüşen bu kullanım şeytanın hem ontolojik hem de ahlâkî bir uzaklaştırılmışlık durumunu temsil ettiğini ifade eder (Eliade ve Adams, 1987; Guiley, 2009: 222-224).

Kur'an genelinde Şeytan ve İblîs kavramlarının geçtiği ayetler insanın ahlâkî mücadelesinde bu varlıkların merkezi bir sinayıcı rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (Şiblî, 1974: 15-17; Tuncer, 1999: 32). Örneğin; Kur'an'da yaratılış ve cennetten kovulma kıssalarının geçtiği ayetlerde Şeytan'ın özgür iradesi olan varlık olduğu ve yerine İblîs kelimesinin geçtiği görülür. Yine Âdem'in yaratılışı kıssasında İblîs; Âdem ve Havva'nın kandırılması ve Cennet'ten kovulması kıssasında ise Şeytan işaret edilmektedir (Bakara, 2: 33-37; A'raf, 11: 25; Hicr, 15: 29-42; İsra, 17: 61-62; Kehf, 18: 50; Tâ'hâ, 20: 116-123; Sâd, 39: 73-83). Ayrıca Kur'an'da şeytan kavramı yalnızca tek bir varlığa indirgenmemekte; İblîs başta olmak üzere, onun soyundan geldiği kabul edilen tüm kötücül varlıkları kapsamaktadır. Şeytan için *Cibt*, *Merîd*, *Sâğîr*, *Mez'ûm*, *Medhûr*, *Kefûr*, *Hazûl*, *Mekzûf*, *Mudill*, *Racîm*, *Vesvâs*, *Hannâs*, *Hâris*, *Azâzil*, *Garûr*, *Me'lûn*, ve *Adüvv* gibi çok sayıda niteleme kullanılmaktadır (Nisa, 4: 51, 117; A'raf, 7: 13, 18, 22; Furkân, 25: 29; Hicr, 15: 35; İsra, 17: 27; Kasas, 28: 15; Lokman, 31: 33; Nahl, 16: 98; Nâs, 114: 4; Sâffât, 37: 7; Saffet, 37: 8). Bu söz konusu figürün farklı işlevsel boyutlara sahip olduğunu göstermektedir (Ezherî, 2004; Aydın, 2018: 99-101). Özellikle "İblîs" terimi, dil âlimleri tarafından "ümidini yitirmek" ve "şaşkınlık içinde susmak" anlamlarını içeren, Arapçada *eblese* kökünden gelen *iblâs* kelimesine dayandırılır (En'âm 6: 44; Mü'minûn 23: 77; Rûm 30: 12; Cevherî, 1979; İsfahânî, 2012).

Kur'an'da olduğu gibi, hadislerde de Şeytan suretinden ziyade, davranış ve nitelikleri üzerinden betimlemeler yapılır. Rasûlullâh (s.a) şeytan'ın özelliklerini insanın iç dünyasında potansiyel olarak bulunan ve ortaya çıktığında onu kötülüğe sürükleyen eğilimler üzerinden örneklerle anlatmaktadır. Bu bağlamda Rasûlullâh (s.a): "Benden sonra erkekler için kadınlar gibi daha zor bir imtihan vesilesi bırakmadım" buyurmuştur (Buhârî, Nikâh: 17; Tirmizî, Edeb: 31; Zühd: 56). Şeytana atfedilen eğilimler onun somutlaşmış bir yansıması olarak İblîs figürü üzerinden değerlendirilmiştir (Ezherî, 2004).

İblîs, Sahih-i Müslim'de ve Nesâî ile İbn Mâce rivayetlerinde, şeytanın Allah'a isyan etmeden önceki hali cinlerden oluşan özel bir varlık olarak tanımlanır. Taberî tefsirine göre ise İblîs, meleklerden farklı olarak ateşten yaratılmıştır (Müslim, 1981; Nesâî, 1981; İbn Mâce, 2023; Taberî, 1996). Tehzibü'l-Luga'ya göre şeytan genel anlamda sapkınlık ve kötülük yapan varlıkları ifade ederken, İblîs Allah'a isyan eden Cin'lerin ürettiği varlık şeklinde geçmekte olup şeytanın en fâsık ve tuğyankâr türünü temsil etmektedir (Şiblî, 1974: 17).

İslâm gibi Yahudilikte de şeytan, Tanrı'nın iradesine karşı gelen, insanları sınavan bir kötülük simgesi olarak görülmektedir (Eliade ve Adams, 1987). Bu çerçevede şeytan kavramı, ilahî düzenden dışlanmış ve kötülükle özdeşleşmiş varlıkları niteleyen kapsayıcı bir terim hâline gelmiştir (Çelebi, 2010: 99). Benzer şekilde, Encyclopedia of Religion Şeytan ve İblîs'i birbirine ilişkili figürler olarak ele almıştır (Juergensmeyer ve Roof, 1987). Jewish Encyclopedia ise Şeytan/Satan'ın bir türü veya yardımcısı olarak İblîs'i insanları kötüye sevk eden menfi göreviyle açıklar (Singer ve Adler, 1901-1906). Bu üç kaynak Şeytan ve İblîs'in kötülüğün simgesi ve kişileştirilmiş varlıklar olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte A'raf sûresi, 11-12. ve Kehf sûresi 50. ayetlerde İblîs'in cinlerden olduğu açıkça belirtilmektedir (A'raf, 7: 11-12; Kehf, 18: 50). Klasik tefsir geleneğinde İblîs'in mahiyeti ve soyu ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Örneğin; Taberî, şeytanların İblîs'in zürriyeti olduğunu belirterek bu varlıkların üreyebilen ve nesiller oluşturan bir tür olarak tasavvur edildiğini aktarmaktadır. Bu yorumda cinler de İblîs'in türünden kabul edilmekte ancak her cinin şeytan olmadığı özellikle vurgulanmaktadır (Taberî, 1996: 548-549).

Cin kavramı, İslâm teolojisinde insan ve melekten ayrı üçüncü bir varlık türünü ifade ederr. Etimolojik olarak “örtölmek” ve “gizli kalmak” anlamlarına gelen ve çoğul biçimde *cann* kelimesiyle Kur’anda yer alan bu terim, duyularla algılanamayan fakat akıl ve irade sahibi varlıklar olarak tanımlanmıştır (Rahmân, 55: 15; Hicr, 15: 27; Zemahşerî, 1998; İsfahânî, 2012: 242-243). Cinler kavramı içinde melekler ve şeytanlar da yer almaktadır. Her melek aynı zamanda bir cindir ancak her cin melek değildir. Ebu Salih konunile ilgili olarak “Tüm melekler cindir” demiştir (İsfahânî, 2012: 244).

Cinler ve onların çeşitli türleri, davranış ve özelliklerine göre farklı adlarla anılmaktadır. Bireysel olarak varlık gösteren cinler *cinnî*, insanlar ile aynı yaşam alanını paylaşanlar ise *âmîr* veya *ummâr* olarak tanımlanır. Cinlerin çocuklara zarar veren türleri *ervâh* olarak adlandırılırken, kibir ve kötölük yolunda hareket edenler *şeytan* olarak belirtilir. Kötölükte daha ileri düzeye ulaşan ve azgınlaşan cinler *mârid*, en uç derecede yoldan sapmış ve saldırgan davranışlar sergileyenler ise *ifrit* olarak anılmıştır (Şiblî, 1974: 15-19).

Kur’an’da cinlerin hem iman eden hem de inkâr eden gruplara ayrılması onların ahlâkî sorumluluğa sahip olduklarını gösterir (Zâriyât 51: 56; Cin, 72: 14). Hadislerde her insanla birlikte ona eşlik eden bir cinin bulunduğu ve bu varlıkların özellikle müminleri vesvese yoluyla etkilemeye çalıştıkları ancak Kur’an’ın okunduğu ortamlarda bu etkilerinin zayıfladığı veya ortadan kalktığı ifade edilir (Kılavuz, 1993: 8). Bu bağlamda hadislerde sözü edilen cinlerin Kur’ân-ı Kerîm’de “cin şeytanları” şeklinde ifade edilen ve insanları saptırma amacı güden kötü niyetli cinlerle irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır (En’âm, 6: 112).

Sahih-i Buhârî’de yer alan rivayetler, cinlerin tek tip bir varlık kategorisi olmadığını, aksine iman edenler ile sapkın olanlar şeklinde farklı gruplara ayrıldıklarından bahseder (Buhârî, Nikâh: 17; Zühd: 56). Sahih-i Müslim’de ise bazı cinlerin gökyüzünden elde ettikleri haberleri doğru veya yanlış biçimde insanlara aktararak onları yanıltmaya çalıştıkları belirtilmiştir (Müslim, Selâm: 35). Bu da cinlerin bilgi aktarımı yoluyla saptırıcı bir işlev üstlenebildiklerini gösterir. Tirmizî de cinlerin kendi toplulukları içinde iman eden ve etmeyen gruplara ayrıldığını vurgulayarak bu ayrımın cinler âleminin içyapısına dair önemli bir husus olduğunu ifade eder (Tirmizî, Tefsir: 47). İslâm âlimlerinin rivayetlerinde İblîs, cinler arasında isyan ve kötölükle temayüz eden bir figür olarak tasvir edilmekte ve insanları sapkınlığa sürükleyen rolü öne çıkarılmaktadır. Bu yaklaşım çeşitli tefsirlerde de sürdürülerek İblîs’in cinlerden olduğu ve cinler arasındaki sapkınlığın teolojik ve işlevsel boyutlarını temsil ettiği yönünde bir yorum geliştirilmiştir (Kılavuz, 1993: 9-10). Kurtubî ve Elmalılı Hamdi Yazır gibi müfessirler, cinlerin görünmez olmalarına rağmen idrak ve irade yetisine sahip olduklarını özellikle vurgulamıştır (Kılavuz, 1993: 8-9).

Cinlerin cismanî bir yapıya sahip olduklarından şekil değiştirme ve farklı suretlere bürünme kudretini taşıdıkları bilinmektedir. Yine cinlerin mahiyet bakımından diğer cisimlerden farklı oluşu onların fiziksel dünyayla sınırlı olmayan bir varoluş tarzına sahip olmalarını mümkün kılmaktadır. Ve cinlerin sahip oldukları bu işlev insanlara musallat olmalarını kolaylaştırmaktadır (Rahmân, 55: 15; Hicr, 15: 27; A’râf, 7: 27; Nâs, 114: 4-6; Cin, 72:6; Er-Râzî, 1988: 107-108).

Yahudi inancında da cin kavramı, insanüstü ve doğaüstü bir varlık anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanım, cahiliye dönemi Arap toplumlarında da benzer biçimde görölmüştür. Bazı araştırmacılar, İslâm’da bu iki kültürel ve kavramsal anlayışın birleşerek, cin kavramının hem doğaüstü özellikler hem de insanla ilişkili boyutlarını kapsayan bir anlam kazandığını öne sürmektedir (Jeffery, 1938: 48, 187-190).

Cinler arasında yer alan ifrit Kur’an’da yalnızca bir kez anılmasına rağmen literatürde başa çıkılamayacak güç ve kudrette olan tehlikeli varlık olarak ifade edilir (Şiblî, 1974: 19; Erbaş, 2000: 516). Arapçada *afr* kökünden türeyen ifrit kelimesi “kötü, habis cin” olarak tanımlanmaktadır (İsfahânî, 2012: 710). Neml sûresi 39. ayette, Hz. Süleyman’ın Belkıs’ın tahtını istemesi üzerine cinlerden bir ifritin

bunu kısa sürede getirebileceğini söylemesiyle onun olağanüstü fakat mutlak olmayan kudreti vurgulanmaktadır (Neml, 27: 39).

Hadis kaynaklarındaki “cinlerden bir ifrit” bazı rivayetlerde açık biçimde yer almaktadır. Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadiste, güçlü ve saldırgan bir cin türü olan ifritin Hz. Peygamber’in namazını bozmak amacıyla müdahalede bulunduğu ve Resûlullâh (s.a) onu önce mescidin direklerinden birine bağlamayı düşündüğü ancak Hz. Süleyman’a atfedilen bir duayı hatırlaması üzerine, söz konusu ifriti uzaklaştırmayı tercih ettiği aktarılmaktadır. Bu rivayet, ifritin cinler arasında güç ve azgınlıkla temayüz eden bir tür olarak algılandığını ve hadislerde somut davranış örnekleri üzerinden tasvir edildiğini gösterir niteliktedir (Buhârî, Şalât: 75; Enbiyâ: 40; Tefsîr: 38/2; Müslim, Mesâcid: 39). Bununla birlikte İslâm âlimleri ifritlerin irade sahibi, cinsiyet bakımından farklılaşabilen ve insanlara zarar verebilen varlıklar olduğunu belirtmişlerdir (Erbaş, 2000: 516–517). Halk anlatılarında ifritlerin insanları özellikle fiziksel ve cinsel açıdan etkileyebildiğine dair inançlar onları ayartıcı ve yıkıcı figürler hâline getirmiştir. Bu noktada İslâm geleneğindeki iblîs, şeytan, cin ve ifrit tasavvurları ile Yahudi demonolojisindeki Lilith figürü arasında dikkat çekici paralellikler ortaya çıkmaktadır. Lilith’in erkekleri baştan çıkaran, onlara musallat olan ve asi doğasıyla tanımlanan bir varlık olması, İslâm kaynaklarında anlatılan şeytan ve cin tipleriyle işlevsel benzerlikler gösterir. Özellikle otoriteye başkaldırı, ilahî düzenden kopuş ve insanı saptırma temaları, her iki gelenekte de merkezi bir yer tutmaktadır.

İblîs’in Âdem’e secde etmeyi reddetmesiyle başlayan isyanı, Lilith’in Âdem’e boyun eğmemesi anlatısıyla sembolik bir örtüşme sergiler (Kehf, 18: 50; Hicr, 15: 31-33; A’râf, 7: 11-12; Bakara, 2: 34; Eker ve Topaloğlu, 2023: 312-313). Bazı dinî ve mitolojik yorumlarda Lilith, yalnızca bireysel bir demon figürü olarak değil aynı zamanda belirli bölgelerde hüküm süren bir kraliçe olarak tasavvur edilmektedir. Bu yaklaşımlara göre Lilith’in, Zmargad ile birlikte veya onun yanında Şeva bölgesinde egemenlik kurduğu ileri sürülmekte; ayrıca Eyüp kıssasında oğulların ölümüne sebep olan yıkıcı varlığın da Lilith ile irtibatlı bir cin olduğu iddia edilmektedir (Graves ve Patai, 2009: 105). Bu anlatılarda Lilith’in, Âdem’in cennetten çıkarılmasından çok daha önce Aden Bahçesi’ni terk etmiş olması nedeniyle insanlığa yöneltilen ölüm ve fanilik cezasına tâbi olmadığı vurgulanır. Böylece Lilith, ölümlülüğün sınırlarının dışında kalan, zamanla ilişkisi kopmuş bir varlık olarak karşımıza çıkar.

İblîs’in Âdem’e musallat oluşu, tehditkâr söylemleri ve kıskançlık temelli düşmanlığı, Yahudilikteki Lilith anlatılarıyla güçlü paralellikler gösterir. Ayrıca Yahudi geleneğinde Lilith’in üstlendiği işlevlerle örtüşen bazı figürlerin İslâm kültürel ve inanç dünyasında da izlenebildiği görülmektedir. Özellikle Ummu sıbyân inancıyla benzer özellikler taşıyan Gûl, Belkıs ve Haba’is cinleri, dişil cin tasavvuru çerçevesinde Lilith ile işlevsel paralellikler sergileyen örnekler olarak öne çıkar.

4.1. Gûl Cini ve Lilith

Gûl cini, Sümerlerde Gul, Akad ve Asurlarda Gallu, Hititlerde Hul ve Türklerde Gal (Kara Umay, Albastı, Alkarısı, Alkız, Hal Henesi vb.) adıyla karşılık bulmaktadır (Akyıldız Ercan, 2013: 95; Avcı, 2024: 267). Sümer metinlerinde “Gul” kelimesinin genellikle zararlı ruhlar, İblîsler veya dişil cinlere karşılık gelen doğaüstü varlıkları ifade etmek üzere kullanıldığı ve bazı Sümer tılsım metinlerinde Gulların, bireylerin üzerine musallat olan ve ruhsal-dinî arınma ritüelleriyle kovulmaya çalışılan varlıklar olduğu bilinir. Mezopotamya mitolojisi ve literatüründe zaptetmek, alıkoymak manasına karşılık gelen “Gul” teriminin bireylere zarar veren, hastalık ve felaket getiren kötücül güçleri tanımlamak için yaygın bir biçimde tercih edilmiştir (Hurwitz, 1992: 96; Scholem, 1972: 245-249; Black, 2000: 143; Graves, 2010: 243). Gul cini Antik Yunan büyü metinlerinde “Gello”, Cahiliye dönemi Araplar arasında da Gûl adıyla yer alarak ortak kültürel unsurlar arasında yer bulmaktadır (Thompson, 1903: XXIII-XXIV; Şahin, 1993: 5; Montgomery, 1913: 78). Konuyla ilgili araştırmacılar Gûl’ün cinsiyetinin dişil olduğunu ve Lilith’in çocuklarından veya kendi tezahürlerinden biri olabileceğini ifade etmiştir (Hurwitz, 1992: 96; Scholem, 1972: 245-249; Çelebi, 1996: 177).

Gül, İslâm sonrası Arap kültürlerinde korkutucu bir doğaya sahip olan, her kılığa bürünebilen, ıssız bölgelerde gezinen ve özellikle seyahat edenleri öldürmeye teşebbüs eden dişi cin şeklinde tanımlanmaktadır (Çelebi, 1996: 177). Etimolojik olarak eski ve klasik Arapça sözlüklere göre “öldürmek” anlamına gelen “Gül” kelimesinin kökeniyle ilgili bazı çelişkili anlatımlar mevcuttur. Konuya ilişkin Ebu’l-Fazl İbn Manzûr’un *Lisânü’l-Arab* ve *el-Abâd’ın el-Muhtas fî’l-Luga* adlı eserlerinde Gül kelimesinin “gâle” fiilinden türediği ifade edilmektedir. Yine Saîd b. İbrahim et-Tasturî’nin *el-Müzekkir* ve *’l-Müennes* adlı eserinde Gül’ün “cinlerin büyücü kadını” anlamına gelen dişi bir varlık olarak geçtiğini onaylarken el-Câhiz’in, “Araplar genellikle Gül’ü dişi bir yaratık olarak tanımlardı” söylemi iletilmiştir (Al-Rawî, 2009: 292-293). Ve İslâm geleneğinde cinlerin ve şeytanların bir tür büyücü kadına sahip olduklarına inanıldığından bahsedilmektedir (Al-Rawî, 2009: 294). Ortadoğu ve Anadolu İslâm halkları arasında da Gül’ün ezan okunarak uzaklaştırıldığı inanılırdı (Kalkan, 2012: 97; Çelebi, 1996: 177). Şöyleki; Gül ile ilgili bir hadis Ahmed bin Hanbel’in, Müsned eserindeki aktarımında şu şekilde ifade edilmiştir;

“Güller sizi aldattığı zaman hemen ezan okuyunuz” (Kalkan, 2012: 97; Çelebi, 1996: 177).

Gül ve Lilith dişi cin veya dişi iblîs biçiminde betimlenmekte, dişi cinsiyete sahip doğaüstü kötü varlıklar olarak kabul edilirler. İkisi de İslâm ve Yahudi kültürlerinde özellikle ıssız bölgelerde dolaşan, insanlara saldıran ölümcül bir dişi cin olarak anılan istediklerinde her türlü şekle girebilme maharetinde olan, ölümcül ve dişi cinsiyete sahip kötücül varlıklar olarak ortak bir inancın iki farklı tezahürünü temsil eder.

4.2. Belkıs ile Lilith

Yakın Doğu’nun kültürel mirasında, Yahudi ve erken dönem Hristiyan gelenekleriyle birlikte İslâmî rivayetlerde de yer bulan Sebe Kraliçesi/Melikesi (Saba/Sebe/Belkıs), hem Kur’an-ı Kerim’de hem de İsrailiyat rivayetlerinde anlatılan efsanevi bir şahsiyet olarak öne çıkar. Yahudi ve İslâm kültürlerinde (hz.) Süleyman peygamber ile bağlantılı şekilde ortaya çıkan bu figür, farklı kültürel bağlamlarda ve dini yorumlarda çeşitli biçimlerde betimlenmiştir. Bazı anlatılarda sıra dışı güzelliği ve yüksek zekâsı vurgulanırken, kimi inanışlarda yarı insan yarı cin özellikleri taşıdığı ileri sürülmüştür. İslâmî kaynaklarda kimi zaman olumsuz nitelikleriyle de anılan Sebe Kraliçesi’nin, bu geleneğin içerisinde Lilith ile herhangi bir irtibatı bulunmamaktadır. Buna karşın bazı Yahudi yorumlarında Sebe Melikesi’nin, Lilith figürünün bir varyasyonu olarak değerlendirildiği görülmektedir (Yüçetürk, 1992: 420-42; Zingsem, 2007: 40).

Belkıs, Hz. Süleyman ile olan münasebetiyle Ahd-i Atîk’te (I. Krallar, 10: 1-10, 13; II. Tarihler, 9: 1-9, 12) birçok yerde geçmektedir. Ahd-i Atîk’te Sebe melikesi olarak söz edilen bu figürden, Hz. Süleyman’ı ziyaret eden yabancı bir hükümdar olarak bahsedildiği iletilmektedir. Yahudi inanç geleneğinde Belkıs figürünün cinlerle ilişkilendirildiği ve Azazel’in diğer eşi olarak anıldığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede Belkıs, tefsir ve halk anlatılarında iblis ya da yarı cin olarak tasvir edilir. Böylece yalnızca tarihî bir kadın hükümdar olarak değil aynı zamanda dişi iblis ve cin kökenli doğaüstü bir varlıkla özdeşleştirilen bir figür olarak karşımıza çıkar (Çınar, 2018: 380).

Kur’an-ı Kerim’de ise anlatıları sınırlıdır (Neml, 27: 20-44). Ancak İslâm’da Belkıs’a dair anlatıların rivayetler ve efsanelerle genişletildiği dahası Belkıs’ın zamanla ifrit niteliği taşıyan bir kimlik kazandığı bilinmektedir. Kur’an-ı Kerim’de ise ismi anılmaksızın, güneşe tapan bir kavme hükmeden Hz. Süleyman ile bağlantılı olan kadın lider şeklinde geçer (Neml, 20: 44; I. Kral. 1: 10, 13; II. Tar. 1: 9, 12; Yüçetürk, 1992: 420).

Kur’an-ı Kerim’de Sebe Melikesi kıssası Hz. Süleyman’ın peygamberliği ve tevhid daveti bağlamında ele alınmaktadır. Kur’an’a göre Hz. Süleyman’a kuşların dilini anlama yetisi ve ilâhî bir hükümlanlık verilmiştir (Neml, 27: 15-16). Hüdhüd kuşu, Sebe halkının ve melikesinin Allah yerine güneşe tapıtığını haber vermiş bunun üzerine Hz. Süleyman, melikeyi Allah’a teslim olmaya davet eden bir mektubu hüdhüd aracılığıyla göndermiştir (Neml, 27: 20-31). Mektubu alan Sebe melikesi ülkesinin ileri

gelenleriyle istişare etmiş ve savaşın yıkıcı sonuçlarını göz önünde bulundurarak barışçı bir tutum sergilemiştir (Neml, 27: 32–34). Hz. Süleyman’a gönderilen hediyeler ise ilâhî davetin dünyevî menfaatlerle ölçülemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir (Neml, 27: 36–37). Sonrasında melike, Hz. Süleyman’ın huzuruna gitmiş; tahtının kendisinden önce getirilmesi ve sarayda yaşadığı olağanüstü tecrübeler karşısında bu kudretin beşerî değil ilâhî olduğunu idrak etmiştir. Nihayet melike, önceki yanlısını kabul ederek Hz. Süleyman’la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim olduğunu beyan etmiştir (Neml, 27: 38–44). Müfessirlerin önemli bir kısmı ilgili ayetlerin açıklamalarında yalnızca ismini vermekle yetinmemiş; bazıları onun soyuna dair ayrıntılara da yer vererek anne, baba ve atalarının isimlerini kaydetmiştir. Bu tür rivayetlere özellikle Taberî’nin *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserinde, ayrıca Beyzâvî’nin *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*’inde ve Makdisî’nin tarihî anlatılarında rastlanmaktadır (Taberî, 1996; Beydavî, 2011; Makdisî, t.y.).

İbn Kesir gibi bazı tefsir yorumcuları Belkıs’ın cinlerle bağlantılı olduğundan bahsetmektedir. Belkıs’ın annesinin bir peri, babasının ise bir cin olduğu dolayısıyla onun cinlerden olduğu ve bu nedenle bacaklarında hayvan kürküne benzer tüyler bulunduğunu bildirmektedir. İbn Kesir’in tefsirinde, Hz. Süleyman’ın emriyle şeytanlar, ona camdan yapılmış büyük bir köşk inşa etmişlerdir. Köşkün altından akan su dışarıdan bakıldığında derin bir su görünümü vermekte fakat cam zeminin su ile yürüyen arasında görünmez bir bariyer oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu yapının inşa edilme nedeni hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Hz. Süleyman, kendisinden güzelliği hakkında övgüler duyduğu Belkıs ile evlenme niyetindedir ancak anlatılanlara göre Belkıs’ın baldırlarında uzun tüyler bulunmakta ve ayaklarının arka kısmı hayvan ayağına benzemektedir. Hz. Süleyman, bu durumdan hoşlanmayarak bilgilerin doğruluğunu sınamak amacıyla söz konusu cam köşkü yaptırır. İbn Kesir bu rivayetin Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî ve bazı diğer kaynaklarca aktarıldığını ifade eder (İbn Kesir, t.y., 6151-6156).

Bazı tefsir ve kıssa literatüründe ise Hz. Süleyman’a cinler tarafından Belkıs hakkında birtakım olumsuz nitelikler isnat edildiği yönünde rivayetler aktarılmaktadır. Bu rivayetlerde, Belkıs’ın akıl bakımından zayıf olduğu, bacaklarının kıllı bulunduğu ve ayaklarının insanî olmaktan uzak bir görünüme sahip olduğu ileri sürülür. Taberî’ye nispet edilen anlatılarda, Hz. Süleyman’ın Belkıs’la evlenme ihtimalinden endişe duyması üzerine, onun zihinsel ve bedensel özelliklerini sınamak amacıyla tahtını değiştirttiği belirtilmektedir (Taberî, 1996; Nîsâbü’rî, 1937). Tefsirin devamında; Belkıs’ın köşke girdikten sonra baldırlarını açtığı, Hz. Süleyman onun ayaklarının insan ayağının en güzel örneklerinden biri olduğunu fark ettiği ancak ayaklarında kılların bulunduğunu gördüğü aktarılır. Çünkü Belkıs kraliçe olması sebebiyle evli değildir ve bu nedenle bacakları tüylüdür. Hz. Süleyman’ın, bu kılların giderilmesini talep ettiği Belkıs’a ustura kullanıp kullanamayacağı sorulduğunda ise kendisinin bunu yapamayacağını ifade ettiği Hz. Süleyman da bu durumdan hoşlanmadığından cinlere, tüyleri ustura dışında bir yöntemle gidermeleri için emir verdiğinden bahsedilmektedir. Cinlerin Belkıs için kıl dökücü bir ilaç hazırladığı ve böylece kıl dökücü ilacın ilk kez kullanıldığı iletilmektedir. Anlatının sonunda Hz. Süleyman’ın Lilith’e hitaben; “Güzelliğin bir kadının güzelliği; kılların ise bir erkeğin kılları. Kıllar bir erkeğin güzelliğidir; ama kadın için rezilliktir” şeklinde uyarıda bulunduğu bilgisine de yer verilmektedir (Yücetürk, 1992: 421). Bu açıklamaların İbn Abbâs, Mucâhid, İkrime, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, Süddî, İbn Cüreyc ve diğer bazı kaynaklara dayandırıldığı belirtilmektedir (Taberî, 1996; Nîsâbü’rî, 1937; İbn Kesir, t.y., 6151-6156). Gerçek ile vehmi ayırt etmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanan bu rivayetin, İsrailiyat kaynakları arasında yer alan *Targum Şenî* adlı tefsir metninde geçtiği ve muhtemelen İslâmî literatürle karşılıklı etkileşim sonucu şekillendiği anlaşılmaktadır (Yücetürk, 1992: 420-421; Yeter ve Özcan, 2022: 513).

Halk anlatılarında da Belkıs’ın, MÖ 10. yüzyılda yaşamış ve Hz. Süleyman’la aynı dönemde bulunmuş bir Arap kraliçesi olduğu yönünde anlatımların olduğu görülmektedir. Belkıs’ın Arap kaynaklarında “Yelkame bint el-Yeşrah” ya da “Mâkedâ” şeklinde işaret edildiği ifade edilmektedir (Yücetürk, 1992: 420-421).

Yukarıda bahsi geçen tefsir anlatımıyla paralel olarak modern teoloji ve karşılaştırmalı din çalışmalarında Belkıs ve Lilith'in ortak temalar üzerinden özdeş oldukları fark edilmektedir. Konuya ilişkin Zingsem, Graves ve Patai, Belkıs'ın Lilith'in Âdem'den olma iblis çocukları arasındaki Naama olduğunu onun Lilith'in soyundan geldiğini ve Süleyman'ın huzuruna çıkarak onu baştan çıkarmayı amaçladığını ifade etmektedir (Zingsem, 2006: 41; Graves ve Patai, 2009: 103).

4.3. Dişi Şeytan Haba'is ve Lilith

Lilith'in, İslâm düşüncesinde yer alan dişi şeytan Haba'is'in özdeşi veya türevi olduğu anlaşılmaktadır. Etimolojik olarak Arap dilinde “Habâis”in, “fıtrata aykırı hale gelmek” ve “pis olmak” manalarına karşılık gelen “habis, habîse” kelimesinin çoğuludur (İsfahânî, 2012: 710). İslâm terminolojisinde “Haba'is” genellikle dişi cin veya şeytan gibi kötücül ve kirliliği ifade etmektedir. Haba'is, hadis kaynaklarında ve halk inanışlarında şeytanın dişi ve cinsellikle bağlantılı bir biçimi olarak anılmaktadır. Sahih hadislerde de geçen Haba'is varlığı, hubus denen erkek varlığın dişi tezahürü olarak gösterilmektedir (Sofuoğlu, 1988: 422). Bu çerçevede Haba'is, cinsel günahları teşvik eden, insanları şehvet ve zinaya sürükleyen iblîsvari varlık olarak tasvir edilmekte ve özellikleri itibarıyla Lilith ile eşitlik göstermektedir (Geduld, 1964: 60; Aydın, 2018: 89-90; Eker ve Topaloğlu, 2024: 425).

Habâ'is kelimesinin dişi cinler için kullanılması cahiliye dönemi Arap demonolojisiyle de bağlantılı görülmektedir. Örneğin; bu dönem Arap folklorunda dişi cinlere “umm el-subyân” denilmekte ve Habâ'is bu taifenin içinde yer almaktadır. İşlevi Lilith gibi geceleyin erkeklerin rüyalarına girerek onları baştan çıkaran, doğrudan günahkâr kılan ve karanlık yerlerde gezen bir varlık olmasıdır (Rudwin, 1930: 513-514; Aydın, 2018: 89-90). İmam Müslim (Müslim b. Haccac)'ın *Sah'ih-i Müslim* adlı hadis külliyyatında Haba'is şöyle geçmektedir:

“Bize Hammadu'bnü Zeyd haber verdi ve keza Yahya dedi ki: Bize Huşeym haber verdi. Onların ikisi de Abdul Azizi'bnü Suhayb'dan, o da Enes (R) den rivayet ettiler. (Hammâd'ın hadisinde: Rasûlûllah (S) halâye girdiği zaman, Huşeym'in hadisinde ise: Rasûlûllah kenîfe girdiği zaman) şöyle buyururdu: Allahumme inni euзу bike mine'l-hubusi ve'l haba'is = Ya Allah! Hubustan ve habaîsden sana sığınırım. Bize Ebubekru'bnü Ebi Şeybe ve Zuheyru'bnü Harb tahdis etti. İkisi de dedi ki: Bize İsmallu'ubnu Uleyye, Abdulaziz'den bu isnad ile söylediler, Rasûlûllah (S): euзу billahi mine'l-hubusi ve'l haba'is = Hubustan ve habaîsten Allah'a sığınırım, buyurdu.” (Sofuoğlu, 1988: 422). Hadiste geçen anlatıda tuvalet, pislik ve necâset mekânlarının Habaîs cininin bulunma ihtimali yüksek yerler olduğu işaret edilmektedir.

Lilith'in hem tarihi geçmişi hem de İsrailiyat kaynaklarındaki tasviri Haba'is cini ile oldukça benzer nitelikler taşımaktadır. Her iki inançta da Haba'is ve Lilith, kötülüğün dişi unsurları şeklinde görülmekte olup cinsel arzuları, şehveti ve zina gibi günahları teşvik eden cinler olarak tanımlanmaktadır. Ek olarak her iki figüre karşı korunmak için çeşitli tılsımlar, dualar veya ritüeller geliştirildiği bilinmektedir (Rudwin, 1930: 513-514; Sofuoğlu, 1988: 422; Aydın, 2018: 89-90). Bu nedenle Haba'is iblîsi İslâm'da kadın ve günah anlayışının demonolojik bir yansıması ve Lilith'in tezahürleri arasında değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Yahudi apokrif literatüründe Lilith, itaatsizlik, kontrolsüz cinsellik ve eril otoriteye karşı duruş temaları etrafında şekillenen, dişi iblis figürünün en belirgin sembollerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Lilith, ilahî düzene karşı konumlanan, düzen ile kaos arasındaki karşıtlık üzerinden anlam kazanan ve “uzak durulması gereken” şeytanî yüzü temsil eden dişi bir iblis ve cin olarak tasavvur edilir.

İslâm kültür ve geleneğinde ise Lilith'e doğrudan denk düşen tekil bir figürden ziyade, benzer nitelikleri paylaşan çeşitli iblîsi varlık tipleri bulunmaktadır. Kur'an ve tefsirlerde Belkıs'ın cin nesebiyle ilişkilendirilmesine dair tartışmalar bu bağlamda sınırlı bir paralellik sunarken; Gül figürü, ıssız mekânlarda insanları aldatan, şekil değiştirerek kandıran ve yok eden dişi bir cin tipi olarak Lilith'in kaotik ve yıkıcı yönüyle örtüşmektedir. Haba'is ise İslâm geleneğinde cinsellik merkezli kötülüğün dişi tezahürü olarak, insanları günaha sürükleyen ve karanlık alanlarla ilişkilendirilen bir figür şeklinde

karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Lilith ve İslâm geleneğindeki benzer figürler hem ortak kültürel korkuların hem de farklı teolojik yaklaşımların izlerini taşımaktadır. Dişil iblis figürü üzerinden şekillenen bu anlatılarda, kötülüğün kadınsı bir formda somutlaştırılması, ilahî düzenin sınanması ve kaosu temsil edilmesi gibi temalar öne çıkarken söz konusu temaların farklı inanç sistemlerinde farklı biçimlerde yorumlandığı görülmüştür .

Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Yahudi apokrif metinlerinde Lilith, belirgin bir kimliğe, dramatik bir köken anlatısına ve açıkça menfi bir konuma sahipken; İslâm geleneğinde benzer nitelikler tek bir varlıkta toplanmamakta, aksine iblîsî varlık tipleri arasında dağılmış biçimde ortaya çıktığı görülür. Yahudi teolojisinde Lilith, yaratılış düzenine karşı ilk isyan figürlerinden biri olarak anlamlandırılırken; İslâm düşüncesinde kötücül varlıklar hem ilahî iradeye başkaldırı hem de insan için bir imtihan unsuru olarak değerlendirilir. Bu durum iki geleneğin demonoloji anlayışları arasındaki temel yaklaşım farkını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Lilith'in Yahudi mitolojisindeki iblîs kimliği ile İslâm'daki benzer figürler insanın kötülük karşısında uyarılması işlevi bakımından paralel kültürel motifler olarak değerlendirilebilir. Lilith'in izleri yalnızca Yahudi apokrif yazınında değil, İslâm demonolojisinin çok yönlü yapısında da dolaylı olarak gözlemlenebilmektedir. Ancak bu izlerin her iki gelenekte farklı teolojik öncelikler ve sembolik çerçeveler içinde şekillendiği açıktır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKYILDIZ ERCAN, C. (2013). “Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(1): 89-103.
- AL-RAWI, A. K. (2009). “The Arabic Ghoul and Its Western Transformation”, *Folklore*, 120(3): 291-306.
- ARAZ, Ö. F. (2016). *Yahudilikte Midraşik Literatürün Tarihsel Gelişimi*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- AVCI, N. (2024). “Yaratılış Mitlerinde Rakibeler: Tanrının Özgür Kızı Lilith, Günahkâr Havva ve Ehl-i Beyt Soyu Güruh-ı Naci”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1): 262-273.
- AYDIN, M. (2018). *İlahi Dinlerde Şeytan İnancı ve Anlayışı*, Palet Yayınları, Konya.
- BEYDÂVÎ, N. E. S. A. b. Ö. b. M. (2011). *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl (Beydâvî Tefsiri)*, (Çev.) ÖZTÜRK A, (Cilt 1-5), Kahraman Yayınları, İstanbul.
- BAUTCH, K. C. (2006). “What Becomes of the Angels’ “Wives”? A Text-Critical Study of 1 Enoch 19:2”, *Journal of Biblical Literature*, 125(4): 766-780.
- BLACK, J., GEORGE A. ve POSTGATE N. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian*, Harrassowitz Verlag.
- BRONZNICK, N. (1998). “Introduction”, (Eds.) D. STERN and M. MİRSKY, *The Alphabet of Ben Sira*, Yale University Press.
- BUHÂRÎ, E. b. İ. (2007). *Sahîhu'l-Buhârî, Mektebetü'l-Asriyye*.
- CEVHERÎ, İ. b. H. (1979). *Es-Sıhah*, (Cilt 5), Beyrut.
- ÇELEBÎ, İ. (1996). “Gûl”, *TDVİA*, (Cilt 14), TDV Yayınları, Ankara.
- ÇELEBÎ, İ. (2010). “Şeytan”, *TDVİA*, (Cilt 39), TDV Yayınları, Ankara.
- ÇİĞ, M. İ. (2016). *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*, Kaynak Yayınları.
- ÇINAR, A. (2018). “Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça’nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni”, *Bilimname*, 35(1): 361-393.
- DAN, J. (1980). “Samael, Lilith, And The Concept of Evil in Early Kabbalah”, *AJS Review*, 5: 17-40.
- EBÛ DÂVÛD, S. b. E. e. S. (1981). *Sünen*, (Cilt 1-5), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- EKER, F. ve TOPALOĞLU, D. (2023). “Yazılı Metinlerde Yaradılış ve Lilith”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı), 13: 315-319.
- EZHERÎ, E. M. b. A. b. E. (2004). *Tehzibü'l-Luga, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye*.
- ELİADE, M., ve ADAMS, C. J. (Eds.). (1987). *Encyclopedia of Religion*, Macmillan.
- Enok’un Kitabı. (t.y.). Önsöz: Erhan Altunay.
- ERBAŞ, A. (2000). “İfrit”, *TDVİA*, (Cilt 21), TDV Yayınları, Ankara.
- ER-RÂZÎ, F. (1988). *Tefsîr-i Kebîr Mefâti’hül-Gayb*, (Çev.) YILDIRIM, S. vd, Huzur Yayınevi, İstanbul.

- FAULL, G. L. (2015). "A Controversial Newsletter: The Printed Voice of Summit Theological Seminary", *The Gospel Unashamed*, 28(1).
- GEDULD, H. M. (1964). "The Lineage of Lilith", *The Shaw Review*, 7(25): 8-61.
- GRAVES, R. ve PATAİ, R. (2009). *İbrani Mitleri* (Çev.) AKPUR, U., Say Yayınları, İstanbul.
- GRAVES, R. (2010). *Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, (Çev.) AKPUR, U., Say Yayınları, İstanbul.
- GRAVES, R. (2015). *Ak Tanrıça*, (Çev.) ÇAKIN, Ç., Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- GUILEY, R. E. (2009). *The Encyclopedia of Demons and Demonology*. Facts On File.
- HOFFELD, J. M. (1968). "Adam's Two Wives", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 26(10): 430-440.
- HURWITZ, S. (1992). *Lilith: The First Eve: Historical and Psychological Aspects of The Dark Feminine*, Daimon Verlag.
- İBN KESİR. (t.y.). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (Çev.) KARLIĞA B. ve ÇETİNER, B., Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN KESİR. (1994). *El Bidâye ve'n-Nihâye - Büyük İslâm Tarihi*, 1 (Çev.) KESKİN, M., Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBN MÂCE, M. b. Y. (2023). *Sünen*, (Cilt 1-4), (Çev.) ÖZBEK A., ve YILDIZ, H., Ocak Yayıncılık, İstanbul.
- İSFAHÂNÎ. E. K. e. H. b. M. e. R. (2012). *Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (3. Baskı), (Çev.) GÜNEŞ A., ve YOLCU, M., Müfredat Yayınları, İstanbul.
- JUERGENSMEYER, M., ve ROOF, C. J. (Eds.). (1987). "Satan", *Encyclopedia of Religion*, Macmillan.
- KALKAN, A. (2012). *Melek, Cin ve Şeytan: Kur'an Kavramları Serisi - İtikadi Kavramlar* – 22, İstanbul Matbaacılık, İstanbul.
- KILAVUZ, A. S. (1993). "Cin", *TDVİA*, (Cilt 8), TDV Yayınları, Ankara.
- KOHEN. I. b. J. (13th century/1983). *Treatise on the Left Emanation*, (Chapter 6), (Trans. and Ed.) TISHBY, R., Magnes Press.
- Kur'an Yolu. (2025, Aralık). <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). (2001). *Kitabı Mukaddes Şirketi*, Yeni Yaşam Yayınları.
- LAITMAN, M. (Ed.). (2009). *The Zohar: Annotations to The Ashlag Commentary*, Kabbalah Publishers, Laitman.
- LEEMING, D. ve PAGE, J. (2020). *Tanrıça Mitleri*, (Çev.) ALPAGUT, Ş., Say Yayınları, İstanbul.
- MAKDÎSÎ, E. N. E. M. b. T. (t.y.). *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye*.
- MONTGOMERY, J. A. (1913). *Aramaic Incantation Texts From Nippur*, University Museum.
- MÜSLİM, E. H. M. b. H. (1981). *Sahîhu Müslim*, (Cilt 1-3), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- NESÂÎ, E. b. Ş. (1981). *Sünen*, (Cilt 1-8), Çağrı Yayınları, İstanbul.

- NÎSÂBÛRÎ, E. İ. A. b. M. (1937). *Arâ'isü'l-Mecâlis fî Kısas'ı Enbiya (Kıssaşü'l-Enbiyâ)*, Kahire.
- ÖCAL ÇAĞLAYAN, S. (2023). "Mitler Bağlamında Kadın İmgesi: Lilith ve Pandora", *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 14(52): 850-860.
- PATAI, R. (1967). *The Hebrew Goddess*, Wayne State University Press.
- PATAI, R. (1964). "Lilith", *The Journal of American Folklore*, 77(306): 295-314.
- PARLIYAN, A. (2007). *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (Cilt 3), Konya Kitapçılık, Konya.
- POORTHUIS, M. (2003). "Eve's Demoniac Offspring: A Jewish Motif in German Literature", (Ed.) LUTTIKHUIZEN, G. P., *Eve's Children: The Biblical Stories Retold and Interpreted in Jewish and Christian Literature*, Brill.
- RUDWIN, M. (1930). "The Legend of Lilith", *The Denis in Legend and Literature*, The Open Court Publishing Co.
- RUSSELL, J. B. (1999). *Şeytan: Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük Tasarımları*, (Çev.) PLÜMER, N., Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- SCHIPPER, M. (2015). *Âdem ile Havva Her Yerde*, (Çev.) İNCİDÜZEN, A., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SCHOLEM, G. (1972). "Lilith", *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing House, 2(13): 245-249.
- SCHOLEM, G. (2007a). "Lilith", *Encyclopedia Judaica*, Macmillan Reference USA, 2(13): 17-20.
- SCHOLEM, G. (2007b). "Kabbalah", *Encyclopedia Judaica*, Macmillan Reference USA, 2(11): 586-692.
- SCHWARTZ, H. (1987). "Jewish Tales of The Supernatural", *Judaism*, (36): 339-351.
- SINGER, I. ve ADLER, M. (Eds.). (1901-1906). "Satan", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, (12): 68-71.
- SOFUOĞLU, M. (1988). *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, (1. Baskı), İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- ŞAHİN, M. S. (1993). "Cin", *TDVİA*, (Cilt 8), TDV Yayınları, Ankara.
- ŞİBLÎ, B.M. b. A. (1974). *Cinlerin Esrarı*, (Çev.) FERŞAD, M., Ferşat Yayınevi, İstanbul.
- TABATABAİ, A. M. H. (2000). *El-Mizan fi Tefsir-il Kur'an*, (Cilt 1), (Çev.) İNCE, V., Kevser Yayınevi, İstanbul.
- TÂBERÎ, E. C. M. b. C. e. (1996). *Tâberî Tefsiri*, (Cilt 1-4), (Çev.) AYTEKİN K. ve KARAKAYA, H., Hisar Yayınevi, İstanbul.
- TISHBY, I. (Ed.). (2002). *The Wisdom of The Zohar: An Anthology of Texts*, (Çev.) GOLDSTEIN, D., Littman Library of Jewish Civilization, Liverpool University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctv1rmkc9>
- THE ZOHAR I. (2003). (Çev. ve Şerh.) MATT, D. C., Stanford University Press.
- THOMPSON, R. C. (1903). *The Devils and Evil Spirits of Babylonia*, (Vol 1), Luca's Semitic Text and Translation Series, Luzac and Co.

- TUNCER, M. (1999). Kur'an'da Cin ve Şeytan, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- ÜNAL, A. (2017). "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(2): 103-115.
- WIGGERMAN, F. A. M. (1992). Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts, Cuneiform Monographs I, Styx Publications.
- WIGGERMAN, F. A. M. (2000). "Lamashtu: Daughter of Anu", M. Stol, Birth in Babylonia and the Bible- Its Mediterrian Setting, Cuneiform Monographs, Styx Publications.
- WIGGERMAN, F. A. M. (2007a). "The Four Winds and the Origins of Pazuzu", (Ed.) WİLCKE, C., Das geistige Erfassen der Welt im Alten Orient. Beiträge zu Sprachei Religion, Kultur und Gessellschaft.
- WIGGERMAN, F.A.M. (2007b). "Some Demons of Time and their Functions in Mesopotamian Iconography". Rewiev Article Texts, (pp. 102-116), De Gruyter Publicitaions.
- YETER, S. C. ve ÖZCAN, K. (2022). "Lilith Figürü Üzerinden Mitoloji ve Dinlerdeki Kadın Algısına Feminist Perspektiften Bakış", RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (26): 506-525.
- YÜCETÜRK, O. S. (1992). "Belkıs", TDVİA, (Cilt 5), TDV Yayınları, Ankara.
- ZEMAHŞERÎ, M.b. Ö. (1998). Esâsü'l- Belâga, (Cilt 2), Dârü'l Kütübi'l İlmiyye.
- ZINGSEM, V. (2006). Lilith, Âdem'in İlk Karısı, (Çev.) YÜZER, D.D., İlya Yayınevi.

EXTENDED SUMMARY

Predominantly depicted as a female demonic figure from Sumerian texts through Israiliyat sources, Lilith has emerged as one of the most striking representations of female demonic beings within the cultural and theological traditions of both Judaism and İslâm. In Jewish apocryphal literature, Lilith is portrayed as Adam's first wife and is known as a figure expelled from the divine order due to her disobedience, her refusal to restrain her sexuality, and her rebellion against male authority (Çınar, 2018: 363–364; Öcal Çağlayan, 2023: 854). The present study indicates that although Lilith is not explicitly named within İslamic tradition, she is understood to manifest through female jinn figures that possess characteristics similar to hers, reflecting a continuity of fear-associated beliefs originating from Sumerian religious systems.

The attribution of demonic functions to Lilith within the Jewish religious tradition, alongside her functional similarities to figures such as Iblīs, Satan, jinn, and ifrīts in İslamic belief, as well as her identification with certain female jinn beings such as the ghūl, Bilqīs, and habā'is, demonstrates that in both religious traditions these entities are positioned as symbolic agents of seduction, incitement to evil, and resistance to divine authority. This configuration reveals that conceptions of malevolent beings within the Semitic religious milieu are shaped around shared motifs, offering a comparative framework grounded in a common mythological background and overlapping functional roles.

An examination of the academic literature from the past fifteen years indicates a marked increase in studies focusing on the figure of Lilith, particularly within Western-centered scholarship; however, it also reveals a notable scarcity of research addressing the theological and conceptual connections between this figure and İslamic thought. For example, Akyıldız Ercan (2013) and Öcal Çağlayan (2023) analyze Lilith in relation to female figures in ancient Greek mythology, thereby elucidating the marginalization of women within patriarchal structures, whereas Ünal (2017) approaches Lilith from a more limited perspective through mythological narratives, Midrashic texts, and Jewish sacred writings. Çınar (2018), by incorporating etymological analyses and cultural representations from the Levant region, offers a more comprehensive discussion of Lilith and related entities within the context of Jewish theology. Eker and Topaloğlu (2022) provide a systematic introduction to the figure of Lilith by examining references and narratives in written sources, while Yeter and Özcan (2024) address perceptions of women and feminist discourse through the figure of Lilith.

Although these studies make significant contributions to the theoretical and comparative dimensions of the subject, they do not offer a holistic analysis that directly juxtaposes female demonic representations in Jewish and İslamic traditions. Moreover, there is no systematic study that examines Lilith's counterparts within İslamic thought in the context of pagan belief elements and the shared historical and geographical environment in which Judaism and İslâm developed. This situation highlights the absence of an independent study in the existing literature that focuses specifically on this issue, and the present research seeks to fill this theoretical and comparative gap.

Within this framework, the study adopts a comparative theological perspective to examine how the Lilith figure found in Jewish literature and apocryphal texts is associated with female demonic beings in İslamic sources and cultural narratives. While the primary objective of the research is to analyze the manifestations of Lilith in both traditions, the scope of the evaluation is deliberately limited to concepts such as Iblīs, Satan, jinn, and ifrīts. Accordingly, the study aims to provide a conceptual analysis, employing comparative theological reading as its principal methodology, and evaluates data drawn from apocryphal texts, hadith literature, classical Qur'ānic exegesis, and contemporary academic publications. In this respect, the research contributes to theological critique while simultaneously offering an interdisciplinary analytical perspective through comparative readings of sacred texts. Most importantly, by demonstrating that the Lilith figure fulfills similar conceptual functions in both Jewish apocryphal literature and İslamic demonological narratives, the study strengthens the interdisciplinary character of the comparative theological method applied to sacred texts.